

İSLAM MİMARÎSİNDE MEZHEP ETKİSİ: İRAN ÖRNEĞİ

Sümevra Ocak AHMED

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı
sumeyra.ocak@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1607-0834

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 26/05/2022, **Accepted / Kabul Tarihi:** 03/08/2022

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1121888>

İSLAM MİMARİSİNDE MEZHEP ETKİSİ: İRAN ÖRNEĞİ

ÖZ

İslamiyetin ilk yıllarında Müslümanlar; inanç, ibadet, sosyal hayat ile kültürel ve siyasi hususlarda bir birlik içerisinde olmuşlardır. Ancak zamanla İslam'ın geniş bir coğrafyaya yayılması, siyasi farklılaşmalar, farklı dil ve kültürlerle karşılaşılması ile birlikte îtikâdî, amelî ve siyasî mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşma, Müslümanların sanat ve mimarî anlayışlarına da yansımış, coğrafyalara göre zengin sanat ve mimarî eserlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. İslam dünyasında zamanla ortaya çıkan îtikadî ve siyasî mezheplerden birisi de Şîa'dır. Bu mezhep günümüzde İran başta olmak üzere Irak, Azerbaycan, Yemen, Bahreyn, Lübnan, Pakistan, Hindistan, Kuveyt ve Suudi Arabistan'da varlığını sürdürmektedir. İslam Tarihinin şahit olduğu en acı vakalardan biri olan Kerbelâ hadisesi Şîa'nın ortaya çıkması ve yayılmasındaki en önemli temel unsur olmuştur. İran başta olmak üzere Şîiğin yaygın olduğu ülkelerde Kerbelâ hadisesi ile mezhebin diğer dinî ve siyasî görüşlerinin yansımaları sanatta ve dini mimarîde bariz bir şekilde görülmektedir. Mimarî ve sanatta mezhep etkisini İran örneği üzerinden inceleyeceğimiz bu çalışmada, İran'da, özellikle Safevîler ve Kaçarlar ile 1979 İslam inkılâbından sonra ülkede etkili olan Şîa'nın İmâmiyye kolunun îtikadî ve siyasî görüşlerinin mimarî eserlere nasıl yansıdığını göreceğiz. Bunun için camiler, medreseler, türbeler, çeşmeler ile Şîa'nın Muharrem matemi ile özdeşleşen hüseyniyye binaları ve nakkarhâneleri inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Mimarî, İran, Mezhep, Şîa.

THE IMPACT OF MADHHAB ON ISLAMIC ARCHITECTURE: THE CASE OF IRAN

ABSTRACT

In the early years of Islam, Muslims were united in faith, worship, social life, cultural and political issues. However, with the spread of Islam over a wide geography, practical and political sects emerged. This differentiation was also reflected in the understanding of art and architecture and paved the way for the emergence of a rich artistic and architectural works according to the geographies. One of the sects that emerged in the Islamic world over time is Shia. Today, it exists in Iraq, Azerbaijan, Yemen, Bahrain, Lebanon, Pakistan, India, Kuwait, Saudi Arabia, especially in Iran. One of the most afflictive and sad cases of Islamic history is the Kerbelâ incident that was the most important element in the emergence and spread of the Shia. In the countries where the Shia is widespread, especially in Iran, the reflection of the Kerbelâ and the other religious and political views of the madhhab is clearly seen in the arts and the religious architecture. In this study, in which we will examine the madhhab influence in architecture and art through the example of Iran, we will see how the creed and political views of the Imâmiyya Shia were reflected on the architectural works especially in the time of Safavid, Qajar and Islamic Revolution. For this reason, we will examine mosques, madrasas, tombs, fountains and the husayniyya buildings.

Keywords: Art, Architecture, Iran, Madhhab, Shia.

GİRİŞ

İslam mimarisinde eserler bulunduğu bölgenin coğrafi yapısı ve iklim özelliklerinin yanı sıra, tarihte o bölgeye hâkim olan devletlerin siyasî görüşleri, din anlayışları, kültürel ve sosyo-ekonomik yapısına göre şekillenmektedir. Mezhep farklılıkları da mimarî ve sanat üzerinde etkili olan bir başka unsurdur. İtikadî, amelî ya da siyasî mezhep farklılıklarının olduğu İslam ülkelerinde, farklı tarzlarda gelişen yapılarda, mimarî öğelerin temel kullanım amacı aynı olsa şekil, süsleme ve kompozisyon bakımından farklılıklar göze çarpmaktadır.

Örneğin kubbe, İslam coğrafyasında sıkça kullanılan bir mimarî öğedir. Ancak; farklı bölgelerde farklı düşünceleri sembolize edebilir. Osmanlı Klasik dönem mimarisinde cemaati tek bir kubbe altında toplamayı amaçlayan merkezî büyük kubbeler inşa edilirken, İran'da özellikle imam ve imamzâde türbelerinde altın kaplamalı olarak kullanılan kubbeler imamların inananlara önder olması, onları adeta güneşin dünyayı aydınlatması gibi aydınlatmalarını temsil etmektedir. Bu düşüncede özellikle Nur Suresi 35. ayetin Şîî müfessirlerce tefsirinin önemi büyüktür.¹ Şîa'ya göre imamlar Allah'ın nurunun yeryüzündeki temsilcisi, hücceti, O nurun yansıtıcısıdır.²

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, aynı mimarî öge bölgelere göre farklı şekil ve amaçlarla kullanıldığı gibi mezhep farklılıklarına bağlı olarak farklı coğrafyalarda farklı mimarî yapılar ya da öğeler de bölgeye has olarak ortaya çıkabilmektedir. İran coğrafyasında ve diğer Şîî coğrafyalarda, Muharrem ayında Kerbelâ hadisesinin canlandırıldığı taziyelerin sahnelendiği hüseyniyye binaları buna örnek olarak verilebilir. Dini mimarî olarak kabul edebileceğimiz hüseyniyye binaları mezhep anlayışının etkisi ile ortaya çıkmış bir yapı olup, Şîa'nın yaygın kabul gördüğü coğrafyalarda özellikle de İran'da bulunmaktadır.

Çalışmamızda İran'da Şîa mezhebinin etkisi ile cami, medrese, türbe gibi yapılarda görülen mimarî ve tezyinî farklılıklar ile mezhep etkisi sonucu oluşan hüseyniyyeler, nakkarhâneler gibi yeni uygulamalar başlıklar halinde incelenecektir. Konuyu açıklarken kullandığımız fotoğrafların tamamı 2017 ve 2018 yıllarında İslâm Sanatları Felsefesi ile ilgili çalıştaylara katılmak, Isfahan, Şiraz, Yezd, Tebriz, Kaşân, Kum, Tahran gibi İran'ın farklı şehirlerini ve buralardaki tarihî, mimarî eserleri görmek için gerçekleştirdiğimiz seyahatlerde tarafımızca çekilmiş fotoğraflardır. Bu sebeple fotoğraf bilgileri verilirken kaynak gösterilmemiştir.

1. İRAN COĞRAFYASINDA MEZHEP ETKİSİNİN GÖRÜLDÜĞÜ YAPILAR

1.1. CAMİLER

İran camilerinde, Şîa inancını yansıtan etkiler genellikle yapıların dış ve iç cephelerinde yer alan süslemeler ve yazılarda görülmektedir. İncelediğimiz her camide karşımıza çıkan yazı kompozisyonlarında, Şîiliğin temel ilkelerini yansıtan ifadeleri görmek mümkündür. Bunun dışında bazı önemli camilerde On İki İmamı temsil ettiği düşünülen on iki minarenin yer alması, Gâib İmam Mehdî'nin yeniden zuhûrunu temsil ettiği düşünülen mihrab önünde yer alan çökertmeler mezhep etkisinin mimarîdeki etkilerini yansıtmaktadır. Aşağıda seçtiğimiz örneklerde bu hususlar incelenecektir.

Şîîler'in dini merkezlerinden biri olan Kum'da yer alan Cemkerân Camii, mezhebin mimarîdeki etkilerini yansıtması bakımından önemli bir yapıdır. Yaygın bir halk inancına göre cami, Gâib İmam Mehdî'nin emri ile yapılmıştır. İran'da hâkim olan, Şîa'nın İmâmiyye (İsnâaşeriyye) koluna göre on ikinci imam Muhammed el- Kâim el-Mehdî kıyamete yakın bir zamanda zuhûr edip imâmet görevini devralıncaya ka-

1 Nur ayeti olarak tabir edilen Nur Suresi 35. ayetin yorumu için özellikle bkz. Sadrüddîn Muhammed eş-Şîrâzî Molla Sadrâ, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Kerim: Ayetü'l-Kürsi ve Ayetü'n-Nur*. (Tahran : Bünyad-ı Hikmet-i İslami Sadra (Sadra Islamic Philosophy Research Institute), 1389hş). c.5.

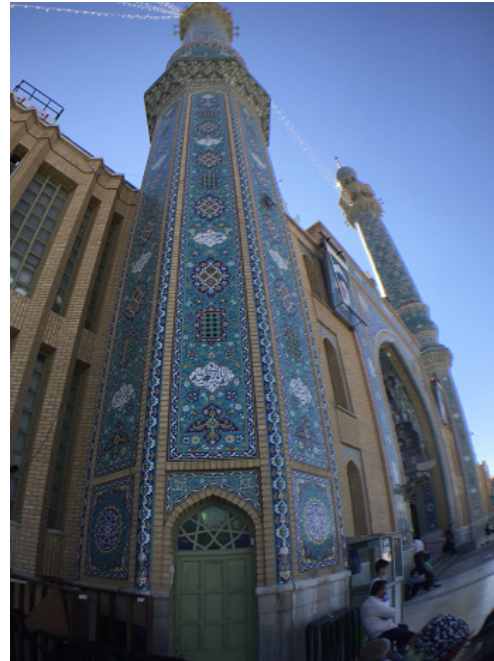
2 Henry Corbin, "The Meaning of the Imam for Shi'i Spiritually", *Shi'ism : doctrines, thought, and spirituality.*, ; (Albany : State University of New York, 1988), 177-181; Seyyed Hossein Nasr, "God", *Islamic spirituality: foundations.*, ; (London : Routledge and Kegan Paul, 1987), 321.

dar gaybet dönemindedir.³ Gâib imamın istediği bazı kişilerle görüştüğüne inanılmaktadır. Bu caminin de gaybet döneminde, onun emri ile yaptırıldığı inancı halk arasında yaygındır. Bu sebeple cami, Şîi halk için büyük bir önem arz etmektedir. Hatta kuvvetli bir görüşe göre Gâib İmam bizzat bu camiden⁴ zuhûr edecektir. Bu düşüncenin etkisi ile caminin mihrabına yaslanıp, el sürerek Gâib İmam Mehdi'nin bir an önce zuhur etmesi için dua eden insanları görmek mümkündür.

Çok büyük bir alan üzerine, külliye tarzında inşa edilmiş yapıda yer alan Cemkerân Camii'nin on iki minaresi vardır. Bunun İran'da hâkim olan İmâmiyye Şîa'sının On İki İmam inancını ve caminin kendisinin emri ile yapıldığına inanılan on ikinci imam Muhammed Mehdi'yi sembolize ettiği düşünülmektedir. Camiye girdiğimizde, cami yapılarında görmediğimiz sadece önemli türbelerde gördüğümüz ayna kullanımı ve insanların mihraba dokunarak dua etmesi bu caminin, halk nezdinde Gâib İmam'ı ve onun dönüşünü temsil ettiğini göstermektedir. Caminin cümle kapısı üzerinde yer alan “*es-Selâmu Aleyke Yâ Bakıyyetullâh, Yâ İbnu Rasûlillâh*” ifadesi Gâib İmam Muhammed Mehdi'ye işaret etmektedir (Resim 1). Cümle kapısının iki yanında yer alan minareler üzerinde de “*Yâ Bakıyyetullâh*”, “*Ya Hüccetü'l-Hüseyn*” gibi (Resim 2) yine Gâib İmam Mehdi'nin lakaplarından olan ifadeler yazılmıştır.

Resim 1. Kum Cemkerân Camii Giriş Kapısı

Resim 2. Kum Cemkerân Camii'nin Minareleri

Camilerin dış ve iç cephelerinde gördüğümüz bazı yazı kompozisyonları da içerikleri bakımından Şîa mezhebinin görüşlerini yansıtmaktadır. Genellikle tüm camilerde, Lafzatullâh (Allah), ism-i Nebî (Muhammed) ve Hz. Ali'nin isimlerinin birlikte yer aldığı kompozisyonlar görülmektedir (Resim 4, 1, 12). Bu isimler genellikle camilere giriş cephesinde tüm cepheyi kaplayacak şekilde tekrar edilerek yazılmaktadır. Dikkat çeken ve sıkça karşılaştığımız bir yazı kompozisyonu da “*La ilahe illallah, Muhammedun Rasulullah, Aliyyun veliyyullah*” şeklindeki Kelime-i Tevhid'in Şîa'daki ifadesidir. İsfahan Ulu Camii, Yazd Ulu Camii, Şah Camii, Şeyh Lütfullah Camii, Gülpayegân Camii, Kazvin Ulu Camii gibi önemli yapılarda bu kompozisyonlar görülebilmektedir (Resim 3-5-6). Bu camilerden bir kısmı Sünnî olan Büyük Selçuklular döneminde inşa edilmiş olsa da bahsi geçen ifadelerin yer aldığı kompozisyonların bu yapılara İlhanlılar ve Safevîler döneminde yapılan ekleme ve tamir çalışmalarında eklendiği bilinmektedir. Bunun dışında “*Yâ Muhammed Mehdi*” ve “*Meded yâ Ali*” ifadelerinin de cami cephelerinde yer aldığı görülmektedir (Resim 13-12).

3 Allamah Sayyid Muhammad Husayn Tabatabai, *Shi'ite Islam*. (Albany : State University of New York, 1975), 210-211; Cemil Hakyemez, *Şia'da Gaybet İnanç Ve Gaib On İkinci İmam* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009), 28.

4 Mohammad Ali Amir-Moezzi, *The spirituality of Shi'i Islam: beliefs and practices*. (London: I.B. Tauris, 2011), 448.

Bu ifadeler dışında Hz. Peygamber'in (s.a.s) ehl-i beyt ya da Hz. Ali hakkındaki hadis-i şeriflerine de rastlanmaktadır. Camilerde en sık rastlanılan hadis-i şerif; “أنا مدينة العلم وعلي بابها”⁵ şeklindeki “*Ben ilim şehriyim Ali de onun kapısıdır.*” manasındaki hadistir.⁶ Örneğin İsfahan Ulu Camii'nde ve Şiraz Vekil Camii'nde farklı yerlerde bu hadisin yer aldığı görülmektedir (Resim 7-8-9). İsfahan Ulu Camii'nde karşılaştığımız ve başka eserlerde de gördüğümüz bir başka ifade ise; “حب علي حسنة لا يضر معها سيئة و بغضه سيئة لا ينفع معها حسنة”⁷ şeklindeki “*Ali'nin sevgisi öyle bir iyiliktir ki onunla birlikte kötülük zarar vermez; Ali'ye düşmanlık öyle bir kötülüktür ki onunla birlikte iyilik fayda vermez.*” manasındaki Şî kaynaklarda yer alan hadistir. (Resim 10).

Resim 3. Yezd Ulu Camii Mihrabi

Resim 4. Yezd Ulu Camii Kubbesi

Resim 5. İsfahan Ulu Camii'nin Avlu Cephelerinden

Resim 6. İsfahan Ulu Camii Avlu Cephelerinden

5 Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b Ahmed b Eyyüb Taberani, *el-Mu'cemü'l-kebir*. (Beyrut : Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 5/264. (Hadis No: 10898)

6 Bu hadis Tirmizî'de أنا دار الحكمة و علي بابها şeklinde geçmektedir; Ebü İsa Muhammed b İsa b Sevre es-Sülemi Tirmizi, *el-Câmiü'l-kebir = Sünenü't-Tirmizî.*, Menâkıb,72, c. 8, ; (Amman: Ervika li'd-Dirasat ve'n-Neşr, 2017), 113.

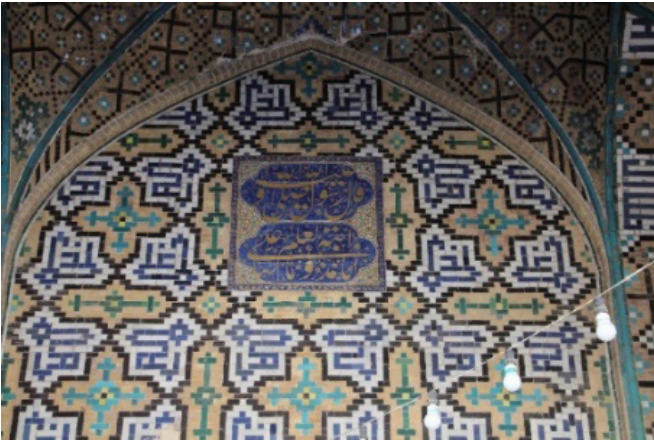
7 Nurullah el-Hüseyni el-Mar'aşi Tüsteri, *İhkakü'l-hak ve izhakü'l-batıl*. (Kum : Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'aşi, 1986), 7/257.

Resim 7. İsfahan Ulu Camii

Resim 8. İsfahan Ulu Camii

Resim 9. Şiraz Vekil Camii

Resim 10. İsfahan Ulu Camii eyvan içi

Resim 11. İsfahan Mescid-i Şah

Resim 12. Tebriz'de bir camii girişindeki "Meded Ya Ali ibaresi"

Resim 13. Kum Fatımâ Masume Türbesi Mescid girişindeki "Meded Yâ Ali" ibaresi

Resim 14. İsfahan Ulu Camii Yazı Kompozisyonlarından

İran'daki bazı tarihi camilerde dikkat çeken bir başka husus da mihrap önünde yer alan çöktürmelerdir. Mihrap önünde yer alan bu çöktürmeler, Kazvin Mescid-i Cuma, Şiraz Nasırü'l-Mülük Camii, Yezd Ulu Camii, İsfahan Ulu Camii (İlhanlı Sultanı Olcaytu'nun sonradan eklettiği mihrabın önü) gibi bazı camilerde yaklaşık 20 cm derinliğindeyken (Resim 15-16-17); İsfahan Mescid-i Şah ve Şiraz Vekil Camii'nde adeta bir kabir gibi derin bir boşluktur (Resim 18-19). İncelenen kaynaklarda konu ile ilgili hususi bir bilgiye rastlanılmamış olup, mihrabın nefisle mücadele makamı olarak kabul edildiği, bu sebeple imamın kendisini cemaatten daha yüksek mertebede görmemesi için bu mekânın imamı cemaatten daha alçak konumlandırarak şekilde inşa edildiği düşünülebilir. Sünnî mezheplerde de imamın cemaatten bir arşın ya da daha fazla yüksekte olmasının mekruh olduğu, cemaatle aynı hizada ya da daha alçak bir mekânda bulunması gerektiği yönünde fikhî bir kaide bulunmaktadır.

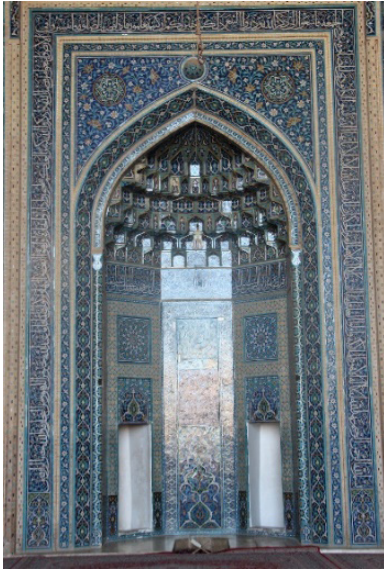
Yine de sadece, Şîa mezhebinin yaygınlaştığı Safevî ve Kaçar Dönemi camilerinde (İsfahan Mescid-i Şah, Şiraz Vekil Camii, Şiraz Nâsiru'l-Mülük Camii) ya da bu dönemlerde kapsamlı onarımlar geçiren Büyük Selçuklu Camileri'nde (İsfahan Ulu Camii, Kazvin Mescid-i Cuma) görülen bu mihrap önü çöktürmelerinin Şîî düşünceye has sembolik bir manaya da sahip olabileceği düşünülmektedir. Kum'daki Cemkerân Camii'nde insanların Gâib İmam Mehdî Billah'ın bu caminin mihrabından zuhûr edeceğine inanması, yukarıda zikrettiğimiz mihrap önü çöktürmelerinin de Gâib İmam Mehdî'nin makamını temsil ettiği yönünde bir düşünceyi akla getirmektedir. Bu düşünce yanında bu derin mihrap önü çöktürmeleri, Hz. Osman döneminden itibaren ortaya çıkan maksureler gibi namaz esnasında halifeyi ya da imamı olası bir suikasta karşı korumak amacıyla da yapılmış olabilir. Ancak bazılarının sadece 20-25 cm kadar derin olması bu boşlukların bu amaçla da yapılmış olamayacağını göstermektedir.

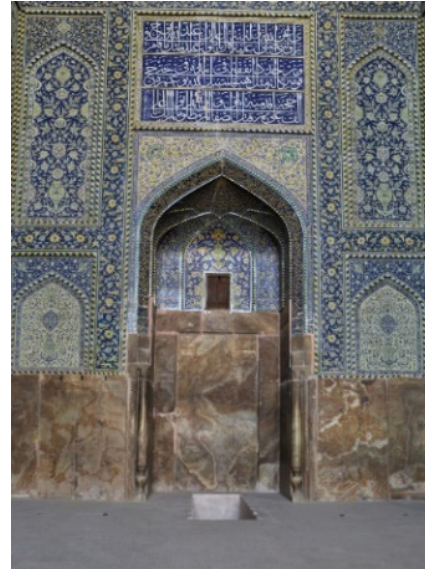
Resim 15. *Nasirü'l-Mülük Camii Mihrabı*

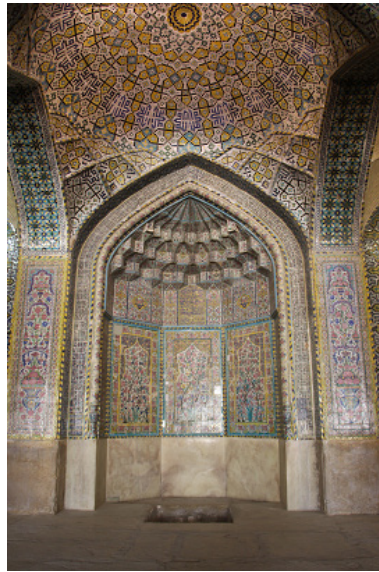
Resim 16. *İsfahan Ulu Camii Olcaytu Mihrabı*

Resim 17. *Yazd Ulu Camii Mihrabı*

Resim 18. *İsfahan Şah Camii Mihrabı*

Resim 19. *Şiraz Vekil Camii Mihrabı*

Bazı camilerde de Ehl-i Beytin hayatı ve Kerbelâ Hadisesi'nden kesitler sunan duvar resimlerinin olması yine İran coğrafyasına has bir durumdur. İran'ın kuzeyinde yer alan Lâhâcân şehrindeki Mescid-i Cuma'nın dış duvar resimleri ve Sidih Mescid-i Cuma duvar resimleri buna güzel bir örnektir. Bu camilerin dış cephelerinde yer alan resimlerde özellikle Kerbelâ hadisesindeki olayların akışı detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu duvar resimlerini hayatının büyük kısmını İran Mimarîsi üzerine çalışarak geçirmiş Arthur U. Pope'un eserinden⁸ ayrıntılı bir şekilde incelemek mümkündür. Bu tarz duvar resimlerinin bulunduğu camiler özellikle 18. ve 19. yüzyıl yapıları olup, Şî'inancına ait birçok uygulamayı yeniden canlandıran ve güçlendiren Kaçarlar dönemine aittir.

1.2. Hüseyniyeler

Hüseyniye yapıları İran'da Şîilerin Muharrem ayında Kerbelâ hadisesinin matem merasimlerini icra ettikleri mekânın adıdır. Bu mekânlara aynı zamanda *tekye* ya da *tekyegâh* da denmektedir. Kerbelâ matemini için merasimlerin düzenlendiği bu yerler Uman ve Bahreyn'de ma'tem; Hindistan'da imambârâ, âşurhâne ya da azâhâne olarak bilinmektedir.⁹ Başlangıçta taziye merasimlerinin yapıldığı büyük meydanlara hüseyniye ismi verilmiştir. Yezd şehrinde görüldüğü gibi önceden hüseyniyelerin açık meydanlar olduğu bilinmektedir (Resim 20). Daha sonra bazı mekânların iç kısımlarında bu merasim için özel yerler ayrıldığı, bir süre sonra da hüseyniye ve tekye (tekyegâh) denilen özel binalarda bu merasimlerin yapıldığı bilinmektedir.¹⁰ Hüseyniyeler başlangıçta sadece Muharrem matemleri için inşa edilmiş olsalar da zamanla bütün dini merasimlerin icra edildiği, mezhebin sosyal hayata doğrudan yansıtıldığı mekânlar olmuşlardır.¹¹

Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin 10 Muharrem 61 (680) yılında Kerbelâ'da şehit edilmesi olayı bütün Müslümanların ortak hafızasında, İslâm tarihinin en acı olaylarından biri olarak yer etmiştir. Sünnî-Şîî bütün Müslümanlar bu günü acı bir olay olarak hatırlamaktadır. Bu olaydan sonra farklı coğrafyalarda yazılan makteller, mersiyeler Muharrem ayı boyunca okunmuştur. İran'da Muharrem ayı boyunca devam eden matem merasimlerinin bir ritüele dönüşmesinin 10. ve 11. yüzyıla dayandığı düşünülmektedir.¹² İlk olarak Büveyhîler zamanında Irak ve İran'da düzenlenen matem merasimlerinin halk nezdinde devletin dîni meşruyetini sağlamak ve Şîî kimliğini kuvvetlendirmek için düzenlendiği bilinmektedir.¹³ Safevîler'in 1501 yılından itibaren Şîa'nın İsnââşeriye kolunu benimsemesi, Osmanlı Devletine ve Özbeklere karşı yürüttüğü Şîî politikaları sebebi ile bu merasimlerin önemi artmış, Kaçarlar Döneminde ise matemlerin icra edildiği özel binalar inşa edilmiştir.¹⁴ Bu yapılara genel olarak hüseyniye denilmektedir. 18. yüzyıldan sonra inşa edilen hüseyniyelerin mimarîsi daha çok dairevi bir tiyatro şeklindedir.¹⁵ 1840 yıllarından itibaren hüseyniye binaları İran'da abidevi mimarî yapılar olarak tasarlanmıştır. Kaçar Hükümdarı Nâsırüddin Şah'ın İngiltere'ye gidişi ve burada konser dinlediği Albert Hall'den etkilenmesi¹⁶, seyahat dönüşünde Gülistan Sarayı'nın yanına bir hüseyniye inşa edilmesini emretmesiyle 1870 yılında tamamlanan Tekiye-i Devlet

8 Arthur U. Pope, *A survey of Persian art : from prehistoric times to the present* (Tahran : Soroush Press, 1977), 8/509, 553.

9 Jean Calmard, "Hosayniya", *Encyclopedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater (New York, 2004), 12/517; Moojan Momen, *An introduction to Shi'i Islam : the history and doctrines of twelver Shi'ism*. (New Haven : Yale University, 1985), 243; Mustafa Öz, "Hüseyniye", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1999), 19/28.

10 Peter J. Chelkowski, "Hosayn B. Ali; The Passion (Ta'zia) of Hosayn", *Encyclopedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater, 2004, XII/504.

11 Habip Demir, "Günümüz İran Şiiliğinde Kutsal Gün ve Geceler", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2017), 324.

12 James W. Allan, *The Art and Architecture of Twelver Shi'ism: Iraq, Iran and the Indian Sub-Continent* (London: Azimuth Editions, ts.), 15.

13 Kamran Aghaie, "Religious Rituals, Social Identities and Political Relationships in Tehran Under Qajar Rule, 1850s-1920s", *Religion and society in Qajar Iran* (London : RoutledgeCurzon, 2005), 373.

14 Aghaie, "Religious Rituals, Social Identities and Political Relationships in Tehran Under Qajar Rule, 1850s-1920s", 374-375.

15 Safevîler ve Kaçarlar döneminde İran'ın farklı şehirlerinde inşa edilen Hüseyniye binalarının plan özellikleri ve ayrıntılı bilgileri için bkz: Ghada Abdel Monem El Gemaiey, "Hussaini; The Influence of the Sectarian Doctrine on the Architecture of the Shi'a Mosques in Iran", *Journal Of Humanities And Social Science* 19/4 (2014), 100-118.

16 Jonathan M. Bloom, "Art and Architecture", *The Shi'i world : pathways in tradition and modernity.*, ed. Shainool Jiwa vd. (London : I.B. Tauris, 2015), 245.

en büyük hüseyniyye olarak bilinmektedir.¹⁷ 1950 yılında yenisi yapılmak üzere yıktırılmıştır. Pehleviler döneminde merasimlerin sadece dini çizgide kalmayıp hükümet aleyhtarını gösterilere dönüşmesiyle siyasi bir boyut kazanması sonucu matem merasimleri 1928 yılında kısıtlanmış, 1953 yılında tamamen yasaklanmıştır.¹⁸ 1979 yılındaki İslam inkılabından sonra matem merasimleri tekrar başlamış ve devlet tarafından teşvik edilmiştir.

Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin Kerbelâ'da şehit edilmesi anısına düzenlenen matem merasimlerinde özellikle Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin (ö.910/1504) *Ravzatü's-şühedâ* isimli eseri okunmaktadır. Safevîler devrinden itibaren bu uygulamalar teşvik edilmiştir.¹⁹ Bu merasimlerdeki en önemli hususlardan biri Kerbelâ hadisesini canlandıran taziyelerin icra edilmesidir.²⁰ Belki de İslâm dünyasındaki ilk tiyatro diyebileceğimiz bu taziyeler yüz yıllardır özellikle İran coğrafyasında icra edilmektedir. Hz. Hüseyin'in ailesi ve beraberindekiler ile birlikte Kûfe'den yola çıkmasıyla başlayan taziye merasimi Kerbelâ'da susuz tutulmaları, Hz. Hüseyin'in baba bir kardeşi Hz. Abbâs'ın su bulmaya gitmesi, Yezid'in ordusunun Hz. Hüseyin ve beraberindeki erkekleri katletmesi, kadınların Yezid'in sarayına götürülmeleri ile devam eder. Son olarak bu merasimler, Hz. Hüseyin'in temsili bedeninin matem merasimlerine ait bir obje olarak adlandırabileceğimiz *nakl* ya da *nahl*²¹ denilen ahşaptan yapılmış tahtirevanı andıran özel bir araç ile taşınması ve temsili olarak defnedilmesi ile son bulur. Bunların en büyüğü, bugün Yezd şehrinde Emir Çakmak Meydanı'nda bulunmaktadır (Resim 20).

Muharrem matemlerinin icra edildiği hüseyniyyelerin inşası özellikle 19. yüzyılda Şiîlerin yaşadığı bölgelerde önem kazanmıştır. İran'da Kaçarların hâkim olduğu ve Şiî polikalarını güçlendirdikleri bu dönemde, 19. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul'da yaşayan İranlıların da ticari faaliyetlerle zenginleşerek her alanda müesseseler kurmaya başladıkları ve hüseyniyye inşası için de girişimlerde buldukları bilinmektedir.²²

Şîa mezhebinin görüldüğü bölgelerde Muharrem matemlerinin icra edildiği müstakil bir yapı olarak karşımıza çıkan hüseyniyyeler günümüz İran'ında Tahran, Yezd, Şiraz, İsfahan gibi büyük şehirlerde görülmektedir. İlk dönemlerde ulucamilerin, medreselerin avlularında ya da meydanlara çadırlar kurulmak suretiyle icra edilen Muharrem matemleri İran'ın küçük şehirlerinde hala meydanlara kurulan çadırlarda ya da büyük evlerde düzenlenmektedir.

Resim 20. Yezd şehrindeki Emir Çakmak Hüseyniyyesi ve sağ taraftaki ahşap nakl aracı

17 Allan, *The Art and Architecture of Twelver Shi'ism: Iraq, Iran and the Indian Sub-Continent*, 142; Peter J. Chelkowski, "Time Out of Memory: Ta'ziyeh, The Total Drama", *Eternal Performance: Ta'ziyeh and Other Shiite Rituals*, ed. Peter J. Chelkowski (Calcutta: Seagull Books, 2010), 4.

18 Öz, "Hüseyniyye", 19/29.

19 Jean Calmard, "Hosayn B. 'Ali; In Popular Shi'ism", *Encyclopedia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater (New York, 2004), 12/499.

20 Masoud Kheirabadi, *Iranian cities : formation and development*. (New York : Syracuse University Press, 2000), 74.

21 Jean Calmard, "Shi'i Rituals and Power; The Consolidation of Safavid Shi'ism: Folklore and Popular Religion", *Safavid Persia : the history and politics of an Islamic society.*, ed. Charles Melville, ; (London : I.B. Tauris, 2004), 155.

22 Güllü Yıldız, "II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Şii Kimliği ve Hüseyniye İnşa Girişimi", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021), 133-135.

1.3. NAKKARHÂNELER

Nakkarhâne sözlükte “*askerî mızıkâ takımı ve bu takımın bulunduğu yer, mehterhâne*” manasına gelmektedir.²³ İran’da ilk müstakil hüseyniyyelerin Safevîler döneminde yapıldığını ve Kaçarlar döneminde yaygınlaştığının düşünürsek bu dönemden önce Muharrem matemlerinin büyük camilerin, medreselerin ve önemli türbelerin avlularında icra edildiğini söylemek mümkündür. İran’daki bazı ulucamiler ve önemli türbelerin giriş eyvanı ya da giriş cephelerinin üzerinde balkona benzeyen genellikle üzeri konik çatı ile örtülü yapılar görülmektedir.

Nakkarhâneler, Muharrem matemleri sırasında davul gibi müzik aletleri çalan kişilerin yer aldığı kısımdır. Bu sebeple bu mekânlara *nakkarhâne* ya da *nevbethâne* denilmektedir. Bazı kaynaklarda *güldeste* olarak da adlandırılan bu mekânların ezan okumak için de kullanıldıkları belirtilmiştir.²⁴ Ancak nakkarhâne olarak adlandırılan bu mekânların bulunduğu camilerde minarelerin de yer alması bu görüşü desteklemektedir. İran’da cami, medrese ve türbelerde rastladığımız bu mimarî unsur, Muharrem matem merasimlerinin bir parçası olarak sadece Şîa’nın yaygın olduğu bölgelerin mimarîsinde görülmekte olup mezhebin mimarî üzerindeki etkisini yansıtan bir örnektir. Günümüzde Isfahan Ulu Camii (Resim 24), Isfahan Şah Camii (Resim 25), Yezd Emir Çakmak Camii (Resim 22), Kum Fatımâ Mâsûme Külliyesi (Resim 21), Isfahan Şah Sultan Hüseyin Medresesi, Şiraz Vekil Camii (Resim 23), Isfahan Seyyid Camii ve Isfahan Rahim Han Camii gibi önemli yapılarda nakkarhâneler görülebilir.

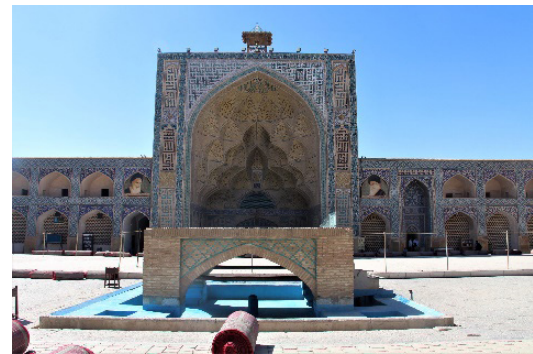
Resim 21. Kum Fatımâ Masûme Külliyesi

Resim 22. Yezd Emir Çakmak Camii

Resim 23. Şiraz Vekil Camii

Resim 24. Isfahan Ulu Camii

23 Kubbealtı Lugâtı, www.lugatim.com (Erşim: 11.10.2021).

24 Bernard O’Kane, *Studies in Persian art and architecture* (Cairo, Egypt: American University in Cairo Press, 1995), 128.

Resim 25. İsfahan Şah Camii

1.4. TÜRBELER

Mezar yapıları İran’da Şiîliğin etkisini belki de en iyi gözlemleyebileceğimiz mekânlardır. Şîa’nın İmâmîyye kolunun ortaya çıktığı ve kuvvetlendiği farklı zamanlarda türbeler ve kümbetler Şîî düşünceyi yansıtacak en önemli yapılar olarak inşa edilmişlerdir. İlhanlılar, Büveyhîler, Safevîler ve Kaçarlar döneminde inşa edilen yapılarda, Şiîliğin göstergesi olan bazı temalar kullanılmıştır. 1979 yılındaki İran Devrimi’nden sonra da Şîa’yı temsil edecek yapıların, özellikle de türbelerin yeniden ihya edilmesine önem gösterilmiştir. Genel olarak türbe yapılarında Şîa mezhebini sembolize eden pek çok öge vardır. Özellikle imamların ve imamzâdelerin türbe yapıları oldukça ihtişamlı yapılmış ve Şîî inancını yansıtan unsurlara yer verilmiştir. İç ve dış cephelerde kullanılan yazı kompozisyonlarının içerikleri, iç mekânda kullanılan aynalar (Resim 26, 28, 29, 31), altın kubbeler (Resim 27) bunlara örnek verilebilir. Bu bölümde farklı dönemlerde İran’da inşa edilmiş mezar yapıları ve bu yapılardaki Şîa mezhebinin etkileri ele alınacaktır.

İlk örneğimiz olan Kümbed-i Aleviyân, İran’ın Hemedan şehrinde bulunmaktadır. 12. ve 13. yüzyıllarda bölgede etkili olan Aleviyân ailesinin kabirlerinin bulunduğu kabul edilen Kümbed-i Aleviyân bazı araştırmacılara göre 12. yüzyılda inşa edilmiş bir Selçuklu yapısı bazılarına göre ise Moğollar dönemine ait bir yapıdır.²⁵ Kare planlı türbe, tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Sekizgen bir kasağa oturan kubbe günümüzde mevcut değildir. Sivri kemerli giriş cephesinde geometrik süslemeler ve nebati motifler bulunmaktadır. Yapı incelendiğinde plan ve malzeme bakımından tipik bir Selçuklu kümbedi olsa da Şîî düşünceyi yansıtan bazı süslemeler ile yazılar yapının daha sonradan onarım geçirdiğini, bazı ilave ve değişiklikler yapıldığını düşündürmektedir. Mihrab cephesinde dolaşan, Yasin Suresi’nin ilk dokuz ayeti ve Âyetü’l-kürsî Sünnî yapılarında kullanılan ayetlerdir. Ancak; yapının giriş cephesinin dışında kullanılan ve kemer cephesini üç taraftan çevreleyen çerçevede yer alan, “*Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah’tır; Resûlüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler. Kim Allah’ı, Resûlünü ve iman edenleri dost edinirse (bilsin ki) üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah’ın tarafını tutanlardır.*” mealindeki Maide Suresi’nin 55. ve 56. ayetleri Şîî yapılarında çokça kullanılmaktadır. Bu ayetler, Şîî müfessirler tarafından Hz. Ali’nin velayetine delil sayılmıştır.

Örneğin meşhur Şîî müfessir ve âlim el-Fazl et-Tabersî (ö. ١١٠٤/١٠٤٨. ayetteki “*iman edenler*” ifadesinin sadece Hz. Ali’ye işaret ettiğini ve bu sebeple tekil okunması gerektiğini belirtmiştir.²⁶ Tabersî 56. Ayette yer alan “*iman edenler*” kelimesinin de yine Hz. Ali’yi temsil ettiğini ve ayetin “*Kim Allah’ı, Rasûlünü ve Ali’yi dost edinirse...*” şeklinde anlaşılması gerektiğini savunmuş ve bu ayetlerin Şîî inancının

25 Raya Shani, *A Monumental Manifestation of the Shi’ite Faith in Late-Twelfth-Century Iran* (Great Britain: Oxford University Press, 1996), 7.

26 Shani, *A Monumental Manifestation of the Shi’ite Faith*, 126.

temeline işaret ettiğini belirtmiştir.²⁷ Bu sebeptendir ki bu ayetlere Kahire, Halep, Kum gibi başka şehirlerdeki Şîî yapılarında da rastlamak mümkündür.

Kümbed-i Aleviyân'daki bir başka mezhep etkisi de yapının tuğla dış cephelerinde yer alan Kûfi-Makilî hat ile "Ali" isminin iç içe geçirilerek yazılmasıdır. İran'daki dînî yapıların çoğunun dış kısmında gördüğümüz bu kompozisyon da Şîa mezhebinin mimarî eserlere yansımalarının bir örneğidir. Orta Asya ve Anadolu coğrafyasındaki bazı Türk yapılarında da Hz. Ali'nin isminin bu şekilde yer alması Türklerdeki Hz. Ali sevgisinin bir tezahürüdür. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in (s.a.s) çok sevdiği amcası Ebû Talib'in oğlu olması, ehl-i beyten sayılması, ilk Müslümanlardan olması, cesur savaşçı kimliği, Türklerin nezdinde onu özel kılmıştır.²⁸ Bu sebeple Malatya Ulu Camii, Antalya Yivli Minare Camii, Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi, Konya Sâhib Ata Türbesi gibi Anadolu yapılarında²⁹ da mezhep etkisinden bağımsız olarak Hz. Ali isminin farklı kompozisyonlar halinde çokça yazıldığını görmek mümkündür.

İran'da Şîîlerin dini merkezlerinden kabul edilen Kum şehrinde yer alan Fatımâ Masûme Türbesi de Şîîler için en büyük ziyaretgâhlardan biridir. Yedinci imam Musa Kâzım'ın kızı ve sekizinci imam İmam Rızâ'nın kız kardeşi olan Fatımâ Masûme'nin türbesi mimarî bakımdan konumuza örnek teşkil edecek öğeler içermektedir. Dış ve iç mekân cephelerinde yer alan yazı kuşakları, altın kubbe, aynalı mukarnaslı giriş cephesi ve tamamıyla aynalar ile kaplanmış olan iç cepheler Şîa'nın belli düşüncelerini temsil etmektedirler. Genelde imamların türbelerinin kubbelerinde kullanılan altın kubbeyi Necef'te Hz. Ali'nin, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in, Meşhed'de İmam Rızâ'nın, Kum'da Fatımâ Masûme'nin, Şam'da Seyyide Zeyneb'in türbelerinde görmemiz mümkündür.³⁰ Altın kubbenin özellikle İmam ve bazı imamzâdelerin türbelerinde kullanılmasının sebebi, Şîa'ya göre onların insanlara rehber olması, Allah'ın hücceti olmaları, Allah'ın nurunu yansıtmaları bağlamında güneşi, ışığı ve aydınlığı sembolize etmeleridir.³¹ Özellikle altın sarısı renk gücü, üstünlüğü ve ışığı temsil etmektedir.³² Şîî ulema bunu Nur Suresi 35. ayetin yorumlayarak delillendirmektedir.³³ İmam Rızâ'nın Meşhed'teki türbesine girmeden önce okunan ziyaret duasında da İmam Rızâ'nın *şemsü'ş-şumûs* olarak adlandırılması bu düşüncenin bir sonucudur.

Yine özellikle imam ve imamzâde türbelerinin iç kısmında rastladığımız ayna unsuru önemlidir.³⁴ İranlı düşünürler aynanın felsefe, tasavvuf ve sanat alanında önemli bir sembolik öge olduğunu ifade ederler. Eserleri ile tüm İslâm âlemine mâl olmuş Gazzalî, İbn Arabî ve Mevlanâ da Allah, âlem ve insan ilişkisini açıklamak için ayna metaforunu sıkça kullanmışlardır.³⁵ Genellikle Mutlak varlığın birliğini ve birlik ile çokluk arasındaki ilişkiyi açıklamak için bu metafor kullanılmaktadır. Hz. Mevlana *Divan-ı Kebîr*'de bunu şu şekilde ifade etmektedir: "*Hakikat Allah'ın elinde bir ayna idi, yere düştü ve parçalara ayrıldı. Herkes ondan bir parça aldı ve ona baktılar, gerçeği bildiklerini düşündüler.*" İran'da yer alan önemli türbelerin iç cephelerinde ve kubbe içlerinde yer alan, adeta mozaik gibi küçük parçalar halindeki aynalar ile tüm cephenin kaplanması da aynı düşüncenin bir yansımasıdır (Resim 26, 28, 29, 31).

27 Shani, *A Monumental Manifestation of the Shi'ite Faith*, 126.

28 Alev Çakmakçoğlu Kuru, "Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Hz. Ali Yazıları", *Milli Folklor* 74 (2007), 52.

29 Bu yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çakmakçoğlu Kuru, "Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Hz. Ali Yazıları".

30 Syed Husain M. Jafri, *Islamic spirituality: foundations.*, ed. Seyyed Hossein Nasr, ; (London : Routledge and Kegan Paul, 1987), 171-172.

31 Robab Faghfoori - Hasan Bolkhari Ghehi, "Manifestations of Shiite Thoughts in the Architecture and Decorations of Soltaniyeh Dome", *International Journal of Arts* 6/1 (2016), 25, 30.

32 Faghfoori - Ghehi, "Manifestations of Shiite Thoughts in the Architecture and Decorations of Soltaniyeh Dome", 31.

33 Sadrâ, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Kerim*, c.5; Yusuf Ziya Yörükân, *Şihabeddin Sühreverdi ve nur heykelleri.*, İnsan yayınları; 252 (İstanbul : İnsan Yayınları, 1998), 114-15.

34 Bu konuda daha önce sunduğumuz bir bildiri de bulunmaktadır. Belkıs Doğan, Sümeyra Ocak, "İran İmam ve İmamzâde Türbelerinde Kullanılan Ayna İmgesinin Estetik Açısından Değerlendirilmesi ve İslam Geleneğindeki İzdüşümleri" II. *Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumu*, 2018.

35 Ahmet Ögke, "İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23 (2009), 75-89.

Resim 26. Kum Fatımâ Masûme Türbesi

Resim 27. Kum Fatımâ Masûme Türbesi Giriş Cephesi

Resim 28. Fatımâ Masûme Türbesi İç kısım

Ayna kullanımı aynı zamanda aynanın ışığı yansıtma özelliğinden dolayı da tercih edilmektedir. Bu hususta da yine Nur Suresi 35. ayette geçen “nur” yani “ışık” kelimesi referans alınmıştır. Ayet şu şekildedir:

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجْجَةٍ الزُّجْجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübârek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”³⁶

36 Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004).

Şiîler'e göre bu ayette Allah'ın göklerin ve yerin nuru olması, aynı zamanda Peygamber ve onun varisleri olan ehl-i beytin de bu nuru yayan özel kişiler olduğu anlamına gelmektedir³⁷. Buna referans olarak da Ahzab Suresi 43. ayeti gösterirler. "O'nun izniyle, seni Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik."³⁸ mealindeki ayet şu şekildedir: *وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا*

Burada Hz. Peygamber (s.a.s) için kullanılan "etrafını aydınlatan bir ışık" ifadesinden yola çıkarak, Şiîler ehl-i beytin, On İki İmamın ve imamzâdelerin de Hz. Peygamber'den sonra bu özelliğe haiz olduklarını söylerler. Bu sebeple imam ve imamzâde türbelerinin içi duvarlardan kubbe içlerine kadar binlerce küçük ayna parçalarıyla donatılmıştır. Şiîler'e göre yukarıdaki ayetlerde Allah göklerin ve yerin nuru olduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) de etrafını aydınlatan bir ışık olduğunu belirtmiştir; ehl-i beyt ve imamlar ile imamzâdeler de Hz. Peygamber'in varisleri olduğundan ondan sonra ışığı ve nuru yansıtan, İmam ve İmamzâdelerdir. Onlar vefat etseler de onların öğretileri inananları aydınlatmaya devam etmektedir. Bu süsleme tekniği de Şiî bölgelerde bu sebeple ortaya çıkmış ve ayinekâri ya da aynakâri olarak adlandırılmıştır. Mozaik çini ya da kesme çini tekniği gibi küçük ayna parçalarının yüzeylere yapıştırılması suretiyle yapılmaktadır. Kaçarlar döneminin sonuna kadar ayinekâri kullanılan mekânlarda yüzlerce kandiller yakılmak suretiyle yansımalar oluşturulmuştur.³⁹

Türbenin dış cephelerinde sıkça "Allah", "Muhammed" ve "Ali" isimlerini görmekteyiz. Bu da yine Şiî geleneğin temelini oluşturan; Allah'a iman, Hz. Muhammed'in onun resulü olduğuna iman ve velayetin de Hz. Ali'de olduğuna imanı temsil etmektedir.

İran'daki bazı İmam ve İmamzâde türbelerinde karşımıza çıkan türbe avlusunun zemininde yer alan ve zemin ile aynı hizada bulunan mezarlar ise çok ilginç bir mevzudur. Öyle ki türbeye ulaşmak için bu avludan geçerken mezarların üzerine basılarak geçilmektedir. Sünnî coğrafyalarda pek rastlamadığımız bu hususun arka planında önemli bir neden yatmaktadır. Fas'ta da sadece İdrîsîler'in kurucuları olan I. İdris ve II. İdris'in türbelerinde gördüğümüz bu husus, halkın Hz. Peygamber'e (s.a.s) ve onun soyundan gelenlere duydukları muhabbetin bir sonucudur. Vefat ettiklerinde onların yakınına defnedilerek onların şefaet ve bereketinden nasiplenme umudu ile böyle bir uygulama yapıldığını düşünmekteyiz. İran'da gördüğümüz bu uygulamayı Fas'taki iki türbede de görmemizin sebebi İdrîsîler'in Hz. Hasan'ın soyundan gelen şerif bir sülale olması ve Fas'ta devlet kurarken bu özelliklerinin halk nezdinde ilk sırada gelmesidir. Ayrıca kendilerinin Şiâ'nın Zeydiyye kolundan oldukları bilinmektedir.⁴⁰ Bu uygulamanın en bariz örneklerinden biri Şiraz'daki Seyyid Ali b. Hamza Türbesi'dir (Resim 30).

37 Patrick Ringgenberg, "The Holy Shrine at Mashad: The Architectural Ornamentation in the Mirror of Spirituality", *Architectural Decoration of İmam Reza Shrine*, ed. Maysam Jalali (Meşhed: Islamic Research Foundation of Astane Quds Razavi, 2018), 412.

38 Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*.

39 Ringgenberg, "The Holy Shrine at Mashad: The Architectural Ornamentation in the Mirror of Spirituality", 410.

40 Muhammed Razûk, "İdrîsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2000), 21/497.

Resim 29. Şiraz Seyyid Ali b. Hamza Türbesi

Resim 30. Şiraz Seyyid Ali b. Hamza Türbesi'nin Avlusu

Resim 31. Şiraz Şah-ı Çerağ Türbesi

Dış cephesindeki yazıları Şîa düşüncesinin temellerini yansıtan, Mâhân şehrindeki Şâh Ni'metullah-ı Velî Türbesi İran'daki önemli ziyaret merkezlerindedir. Türbe, 15. yüzyılın önemli şair ve mutasavviflerinden olan Şâh Nimetullah-ı Velî için yaptırılmış, Safevîler ve Kaçarlar döneminde önemli ilaveler ve yenileme çalışmaları yapılmıştır.⁴¹ Kendisi de bir Seyyid olan ve şiirlerinde ehl-i beyt sevgisini vurgulayan Şâh Nimetullah-ı Velî'nin türbesindeki Şîa düşüncesini sembolize eden unsurların sonraki dönemlerde yapılan yenileme çalışmalarında eklendiği düşünülmektedir. Yine dış cephelerde “Allah”, “Muhammed” ve “Ali” isimleri tekrar edilerek yazılmıştır. Türbenin iç giriş kısmında, kapı girişi üzerinde bir tabloda “Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.” şeklindeki hadis-i şerif yer almaktadır.⁴² Baş kısmındaki mezar taşında, mermer üzerine kabartma tekniği ile Şâh Nimetullah-ı Velî'nin tasviri yer alırken, diğer taşta sülüs

41 Mahmud Erol Kılıç, “Ni'metullah-ı Velî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007), 33/134.

42 Jamshid Roosta vd., “Analysis of Shiite Arts in the Architecture Shâh Ni'matullâh (Ni'mat Allâh) Wali's Tomb”, *Specialty Journal of Humanities and Cultural Science* 4/1 (2019), 22.

yazıyla Ahzab Sûresi 33. ayetin son kısmı yer almaktadır.⁴³ “*Ey ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*” mealindeki bu ayet “Tathir Ayeti” olarak bilinmekte ve Şîa’nın düşünce sisteminde önemli bir yer arz etmektedir. Türbenin çilehanesinin dört duvarında büyük ebatlarda, Hz. Ali’nin kılıcı olarak bilinen Zülfikar resmedilmiştir⁴⁴.

Yukarıda zikredilen örnekler gibi Şiîliği yansıtan öğeleri barındıran mimarî ve tezyînî hususlar birçok türbede mevcuttur.

1.5. ÇEŞMELER

Hz. Hüseyin, ailesi ve beraberindekilerin Kerbelâ’da susuz bırakılarak acı bir şekilde şehit edilmesinden dolayı “su” Şîa kültüründe Kerbelâ trajedisini çağırıştırır. İran’da yer yer rastladığımız çeşmelerde genellikle Ebulfazl lakaplı, Hz. Hüseyin’in baba bir kardeşi Hz. Abbas’ın resmedildiği görülmektedir. Bunun sebebi ise Hz. Abbas’ın Kerbelâ’da su bulmak üzere görevlendirilmesidir. Bu sebeple *sakkâ* (سَقَاء) olarak da anılmaktadır. Rivayetlere göre Hz. Abbas su getirmek üzere Fırat kenarına kadar gitmiş, suyu kırbasına koymuş, tam kendisi de içecekken aklına Kerbelâ’daki susuz akrabaları gelmiş ve onlara suyu ulaştırmadan içmek istemeyerek, içmek üzere eline aldığı suyu geri dökmüştür. Genellikle çeşmelerde de onun elinden suyu bıraktığı o sahne resmedilmektedir (Resim 32). Ebulfazl Abbas b. Ali’nin su getirmek üzere çıktığı yolda katledilmesi, suya ulaşmışken bir yudum dahi içmemesi onu Şiîler nezdinde Kerbelâ’nın en büyük kahramanlarından biri yapmıştır. Bu sebeple Muharrem matemlerinde özel bir yeri vardır.

Türk-İslâm kültüründe de önemli bir yeri olan Kerbelâ hadisesinin anlatıldığı manzum ve mensur maknâ tellerde Abbas b. Ali’nin su aramaya gitmesi, Fırat Nehri’ne ulaşmasına rağmen su içmeden dönmesi ve yolda şehit edilmesi olayı uzunca anlatılmaktadır. Buna örnek olarak bir makteldeki şu kısımlar verilebilir:

...

Çün Ehl-i Beyt işidüp itdi figân

Didiler el-’atşu el-’atşu emân

İşidüp ‘Abbâs anlarıñ feryâdını

Yakdı gayret nârı cân bünyâdını

Aldı şuyın kabını oldı revân

...

Döndi çün girdi Furata nâmüdâr

İstedi ata şu virüp eglene

Hem biraz şu içe anda dinlene

Ehl-i beytin ol şusuzlığı hemân

Gönline dûş oldı anın ol zamân

Bir içim şu içimden döndi yine

Cümle kıldı girdi a ‘dâ-yı dîne

Aldı a ‘dâlar bu kez etrâfını

Araya alup o cân eltâfını

Geldi Nevfel ibn-i Erzak ol la ‘in

Gâfilin urdı kılıcını hemin

43 Roosta vd., “Analysis of Shiite Arts in the Architecture Shâh Ni’matullâh (Ni’mat Allâh) Wali’s Tomb”, 22.

44 Roosta vd., “Analysis of Shiite Arts in the Architecture Shâh Ni’matullâh (Ni’mat Allâh) Wali’s Tomb”, 26.

...

*Ol iki zahmîle düřdi zât-ı pāk
Na 're urdı yâ ahî idrāk ehāk
Çün imâm işiddi efgân eyledi
Anda el-ân enkesri zahri didi
Ağladı âh itdi ol kadr-i 'ulâ
Ditredi andan zemîn-i Kerbelâ⁴⁵.”*

Şîa'ya göre önemli ziyaretgâhların başında gelen Meşhed'teki İmam Rıza Türbesi ve Kum'daki Fatıma Masûme Türbesi'nde yer alan ve insanların su içtiği sakahânelerde de genellikle ehl-i beytin ve mezhep imamlarının isimleri yazılı bulunmaktadır (Resim 33).

Resim 32. Şiraz'da bir sokak çeşmesi

Resim 33. Kum Fatıma Masûme Külliyesi Sakahânesi'nde Yer Alan Ehl-i Beyt İsimleri

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde İslamiyet çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunmaktadır. Cami, medrese, türbe gibi dini yapılarda yer alan mimarî öğeler temelde fonksiyon olarak birbirlerine benzeseler de buldukları yerin iklim ve coğrafi özellikleri ile kültür, gelenek ve mezhepsel anlayışlarına göre şeklen bazı farklılıklar gözlemlenebilmektedir. İslamiyet'in yayılmaya başlamasıyla birlikte çok geniş bir coğrafya Müslümanların kontrolüne girmiştir. Fetih hareketlerinin artması, Müslümanların Kuzey Afrika, Mağrib ve oradan da Endülüs Emevi Devleti ile Avrupa'ya kadar ilerlemesi farklı kültür ve mimarî geleneklerle karşılaşılması da malzeme, teknik ve mimarî öğeler bakımından bir zenginleşmeye sebep olmuştur. Diğer taraftan sayıları artan, farklı bölgelerde farklı hanedanların yönetimine giren Müslümanlar farklı düşüncelerin de etkisi altında kalmışlardır.

İlmi faaliyetlerin artması, medreselerin kurulması, sultanların bu faaliyetleri desteklemesi zengin bir bilgi birikiminin oluşmasına sebep olmuş ancak zamanla itikadî, amelî ve siyasî bakımdan farklılıklar da artmaya başlamıştır. İslam tarihinin erken dönemlerinde, 7. yüzyılda gerçekleşen Kerbelâ Hadisesi bu bakımdan bir dönüm noktası olmuş, Şîi ve Sünnî gruplaşmalar artık sadece dînî değil siyasî bir boyut da kazanmıştır. Devlet eli ile bu mezhepleşmeler desteklenmiş Şîi ve Sünnî devletler ortaya çıkmıştır. Aynı

45 Maktelin tamamı için bkz. Feyza Altun, *XIX. Yüzyılda Yazılmış Bir Maktel-i Hüseyin: Hadika-i Şühedâ-yı Kerbelâ (İnceleme-Metin)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 541-547.

bölgenin farklı zamanlarda farklı mezheplerden olan devletlerce yönetilmesi o bölgenin mimarîsinde de çeşitliliğe yol açmıştır. Mısır'da Şîî Fatımîler ile Sünnî Memlûkler'in yapıları ya da İran'da Sünnî Büyük Selçuklular ile Şîî Safevîler'in yapıları birbirlerinden farklıdır.

İslam coğrafyasındaki dînî mimarîyi etkileyen en önemli etkenlerden birisi de şüphesiz ki mezhep farklılıklarıdır. Sünniliğin kolu olan Malikî, Hanefî, Safî, Hanbelî mezheplerin hâkim olduğu farklı bölgelerde dahi mimarî olarak değişiklikler gözlenebilmektedir. Örneğin Hanefî mezhebinin hâkim olduğu coğrafyalardan biri olan Osmanlı payitahtı İstanbul'daki camilere baktığımızda abdest almak için avluda akan suyun bulunduğu şadırvanlar yaptırılmıştır. Malikî mezhebinin yaygın olduğu Mağrib coğrafyasında ise camilerin avlusunda durgun suyun bulunduğu abdest havuzları yer almakta olup bir maşrapa yardımıyla abdest alınmaktadır. Bakıldığında ikisi de abdest almak için yapılmıştır, ikisinin camideki konumu aynıdır yani her ikisi de avluda yer almaktadır; ancak mezhep anlayışlarının farklı görüşlerine binâen ikisi farklı şekillerde yaptırılmışlardır. Mezheplerde durgun suyun temiz ve temizleyici olması ile ilgili farklı hükümler bulunmaktadır. Genellikle suyun miktarı bu temizleyicilik konusunda esastır. Yukarıda zikrettiğimiz abdest alma mekânlarında gördüğümüz farklılığın sebebi Hanefî mezhebine göre Fas camilerinin avlularındaki abdest havuzlarında bulunan miktardaki durgun suyun tâhir ancak mutahhir olmaması sebebiyledir. Sünnî mezheplerden sadece Malikî mezhebine göre içine temiz olmayan bir şey düşmediği müddetçe bu miktarda durgun su hem tâhir hem mutahhirdir.⁴⁶ Bunun gibi daha birçok farklılık gözlemlenebilmektedir.

Çalışmamıza konu olan Şîa mezhebinin hâkim olduğu bölgedeki İslam mimarîsine etkisi ise çok barizdir. Çünkü sadece amel bakımından değil itikadî olarak da Sünnî mezhepler ile aralarında birçok fark bulunmaktadır. Şîa mezhebinin temellerini oluşturan düşünceler cami, medrese, türbe gibi dini yapıları etkilemiş ve bazı mimarî farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bunun yanında özellikle Muharrem matemlerinin bir sonucu olarak hüseyniyyeler ve tekyeler gibi müstakil mimarî yapılar da ortaya çıkmıştır.

İran mimarîsinde mezhepsel olarak mimarîde dikkat çeken en önemli unsurlar mimarî mekânı süslemek üzere yazılan yazılarda görülmektedir. Genellikle Ehl-i beyt ve On İki İmamın isimleri ile Hz. Ali'yi öven hadis-i şerifler farklı yazı stillerinde mimarî cepheleri doldurmaktadır. Bunun dışında bazı önemli yapılarda on iki minare bulunması, bazı camilerde Kerbelâ hadisesini anlatan duvar resimleri bulunması bu etkilere örnek olarak verilebilir. İmam ve imamzâdelerin Hz. Peygamber'in (s.a.s) varisi olarak kabul edilmeleri ve onun gibi insanları aydınlatıcı olmaları sebebi ile imam türbelerinin kubbeleri ile bazı imamzâde türbelerinin kubbeleri altın ile kaplanmıştır. Yine bu sebeple bu türbelerin iç kısımları ile kubbe içleri tamamen ışığı yansıtan ayinekârî süslemelerle bezenmiştir. Şîa mezhebinin inanç sistemini oluşturan temel öğelerden olan Kerbelâ Hadisesi'nin anıldığı Muharrem ayı matemleri ise İran İslam mimarîsine hüseyniye ve tekyegâh yapılarını kazandırmıştır. Bu yapılar bazen cami yapılarının yakınlarında bazen de şehirlerin büyük meydanlarına inşa edilmiş ve özellikle Muharrem ayı matem merasimlerinde kullanılmışlardır.

Coğrafi, kültürel nedenlerin sebep olduğu farklılaşmalar ile siyâsî, itikadî ya da amelî mezheplerin etkisi ile ortaya çıkan farklılaşmalar İslam Mimarîsine çeşitlilik kazandırmıştır. İslam coğrafyasının her kesiminde görebileceğimiz bu mimarî ve tezyinî çeşitliliği bir aykırılık ya da ayrılık olarak değil bir zenginlik olarak görmek daha isabetli olacaktır.

46 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sümeyra Ocak - Aziz Doğanay, "İslam Mimarîsinde Mezhep Etkisi: Fas Câmileri Örneği", *İSTEM* 33 (2019), 89-109.

KAYNAKÇA

- Aghaie, Kamran. "Religious Rituals, Social Identities and Political Relationships in Tehran Under Qajar Rule, 1850s-1920s". *Religion and society in Qajar Iran*. 373-392. London: RoutledgeCurzon, 2005.
- Allan, James W. *The Art and Architecture of Twelver Shi'ism: Iraq, Iran and the Indian Sub-Continent*. London: Azimuth Editions, ts.
- Altun, Fevza. *XIX. Yüzyılda Yazılmış Bir Maktel-i Hüseyin: Hadıka-i Şühedâ-yı Kerbelâ (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Amir-Moezzi, Mohammad Ali. *The spirituality of Shi'i Islam: beliefs and practices*. London: London: I.B. Tauris, 2011.
- Bloom, Jonathan M. "Art and Architecture". *The Shi'i world: pathways in tradition and modernity*. ed. Shainool Jiwa vd. London: I.B. Tauris, 2015.
- Calmard, Jean. "Hosayn B. 'Ali; In Popular Shi'ism". *Encyclopedia Iranica*. ed. Ehsan Yarshater. 12/498-502. New York, 2004.
- Calmard, Jean. "Hosayniya". *Encyclopedia Iranica*. ed. Ehsan Yarshater. 12/517-518. New York, 2004.
- Calmard, Jean. "Shi'i Rituals and Power; The Consolidation of Safavid Shi'ism: Folklore and Popular Religion". *Safavid Persia: the history and politics of an Islamic society*. ed. Charles Melville. London : I.B. Tauris, 2004.
- Chelkowski, Peter J. "Hosayn B. Ali; The Passion (Ta'zia) of Hosayn". *Encyclopedia Iranica*. ed. Ehsan Yarshater. XII/502-506, 2004.
- Chelkowski, Peter J. "Time Out of Memory: Ta'ziyeh, The Total Drama". *Eternal Performance: Ta'ziyeh and Other Shiite Rituals*. ed. Peter J. Chelkowski. Calcutta: Seagull Books, 2010.
- Çakmaköđlu Kuru, Alev. "Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Hz. Ali Yazıları". *Milli Folklor* 74 (2007), 46-69.
- Demir, Habip. "Günümüz İran Şiiliğinde Kutsal Gün ve Geceler". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2017), 315-351.
- El Gemaiey, Ghada Abdel Monem. "Hussaini; The Influence of the Sectarian Doctrine on the Architecture of the Shi'a Mosques in Iran". *Journal of Humanities And Social Science* 19/4 (2014), 100-118.
- Faghfoori, Robab - Ghehi, Hasan Bolkhari. "Manifestations of Shiite Thoughts in the Architecture and Decorations of Soltaniyeh Dome". *International Journal of Arts* 6/1 (2016), 21-35.
- Hakymez, Cemil. *Şia'da Gaybet İnanıcı Ve Gaib On İkinci İmam*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009.
- Henry Corbin. "The Meaning of the Imam for Shi'i Spiritually". *Shi'ism: doctrines, thought, and spirituality*. 167-187. Albany : State University of New York, 1988.
- Jafri, Syed Husain M. *Islamic spirituality: foundations*. ed. Seyyed Hossein Nasr. 160-178. London : Routledge and Kegan Paul, 1987.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004.
- Kheirabadi, Masoud. *Iranian cities: formation and development*. New York: Syracuse University Press, 2000.
- Kılıç, Mahmud Erol. "Ni'metullah-ı Velî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/133-135. İstanbul, 2007.
- Momen, Moojan. *An introduction to Shi'i Islam: the history and doctrines of twelver Shi'ism*. New Haven: Yale University, 1985.
- Nasr, Seyyed Hossein. "God". *Islamic spirituality: foundations*. London: Routledge and Kegan Paul, 1987.
- Ocak, Sümeyra - Doğanay, Aziz. "İslam Mimarisinde Mezhep Etkisi: Fas Câmileri Örneği". *İSTEM* 33 (2019), 89-109.
- O'Kane, Bernard. *Studies in Persian art and architecture*. Cairo, Egypt: American University in Cairo Press, 1995.
- Ögke, Ahmet. "İbnü'l-Arabî'nin Fusûsü'l-Hikem'inde Ayna Metaforu". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23 (2009), 75-89.
- Öz, Mustafa. "Hüseyniyye". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/28-29. İstanbul, 1999.
- Pope, Arthur U. *A survey of Persian art: from prehistoric times to the present*. Tahran: Soroush Press, 1977.
- Razûk, Muhammed. "İdrîşiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/495-497. İstanbul, 2000.
- Ringgenberg, Patrick. "The Holy Shrine at Mashad: The Architectural Ornamentation in the Mirror of Spirituality". *Architectural Decoration of İmam Reza Shrine*. ed. Maysam Jalali. 405-420. Meşhed: Islamic Research Foundation of Astane Quds Razavi, 2018.
- Roosta, Jamshid vd. "Analysis of Shiite Arts in the Architecture Shâh Ni'matullâh (Ni'mat Allâh) Wali's Tomb". *Specialty Journal of Humanities and Cultural Science* 4/1 (2019), 16-31.
- Sadrâ, Sadrüddin Muhammed eş-Şîrâzî Molla. *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Kerim: Ayetü'l-Kürsi ve Ayetü'n-Nur*. Tahran: Bünyad-ı Hikmet-i İslami Sadra (Sadra Islamic Philosophy Research Institute), 1389hş.
- Shani, Raya. *A Monumental Manifestation of the Shi'ite Faith in Late-Twelth-Century Iran*. Great Britain: Oxford University Press, 1996.
- Tabatabai, Allamah Sayyid Muhammad Husayn. *Shi'ite Islam*. Albany: State University of New York, 1975.
- Taberani, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b Ahmed b Eyyüb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Tirmizi, Ebü İsa Muhammed b İsa b Sevre es-Sülemi. *el-Câmiü'l-kebir = Sünenü't-Tirmizî*. Amman: Ervika li'd-Dirasat ve'n-Neş r #Merkezu eş-Şeyh Ebü'l-Hasan en-Nedvi [Sheikh Abul Hasan Nadwi Center], 2017.
- Tüsteri, Nurullah el-Hüseyini el-Mar'aşı. *İhkakü'l-hak ve izhakü'l-batul*. Kum: Ayetullahi'l-Uzma el-Mar'aşı, 1986.
- Yıldız, Güllü. "II. Abdülhamid Dönemi İstanbul'unda Şii Kimliği ve Hüseyniye İnşa Girişimi". *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2021), 131-148.
- Yörükân, Yusuf Ziya. *Şihabeddin Sühreverdi ve nur heykelleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

EXTENDED ABSTRACT

Islamic architecture, in addition to the geographical structure and climatic characteristics of the region, is shaped according to the political views, religious understandings, cultural and socio-economic structures of the states that prevailed in the region and in history. Madhhab differences are another factor that has an impact on architecture and art in Islamic lands. In Islamic countries and diasporic communities where there are religious, practical or political sect differences, buildings developed in different styles. Although the basic use of architectural elements is the same, there are differences in terms of shape, decoration and composition. For example, the dome is an architectural element that is frequently used in Islamic architecture. However, it can symbolize different thoughts in different regions. During the Ottoman Classical Architectural Period, large central domes were used for gathering the Muslims under a single dome to strengthen, emphasize and show unity. The gold-plated domes used in Iran, especially in the shrines of imams and imamzades, represent the imams leading the believers and their distinction and illumination. Designed in this manner to resemble how the Sun illuminates the world. In this thought, the interpretation of the 35th verse of Surah al-Nur by Shiite ulama is of great importance. According to Shia, imams are the representative of Allah's light on earth, his proof, and the reflector of his divine light (nur). As in the example above, the same architectural element, dome, is used in different shapes and purposes according to the regions. In addition, sometimes different individual architectural structures or elements can emerge in different geographies depending on the sectarian differences such as husayniyya buildings at which ta'ziyeh (theater special for tragedy of Karbala) are staged as a part of Muharram mournings.

Today, Islam has spread over a wide geography. The increase in conquests, the movement of Muslims through North Africa, Maghreb and from there to Europe with the Andalusian Umayyad Dynasty, encountering different cultural and architectural traditions led to an enrichment in terms of materials, technical and architectural elements. On the other hand, the increasing number of Muslims, who came under the rule of different dynasties in different regions, were also under the influence of different ideas. The increase in scientific activities, the establishment of madrasas and the support of the sultans in these activities led to the formation of a rich knowledge, but in time, differences in terms of belief, practice and politics began to increase as well. This effect on Islamic architecture in the region dominated by the Shia sect, which is the subject of this study, is very obvious. There are many differences between Shia and Sunni madhabs not only in terms of deeds but also in terms of belief. Thoughts that form the foundations of the Shia sect have affected religious buildings such as mosques, madrasas and tombs. In this study, which examines the sectarian effect in Iranian architecture, the structures are examined under five titles; mosques, husayniyyas, naqqarkhanes, tombs and fountains.

In Iran, the most important elements in architecture as a madhhab impact can be seen in the calligraphy decorating Islamic buildings. Generally, the names of Ahl al-bayt, Twelve Imams and the Hadiths of Prophet Muhammad (pbuh) praising Ali, fill the architectural facades in different calligraphic styles. Apart from this, the presence of twelve minarets in some important buildings such as Jamkaran Mosque in Qum which, in accordance with people's belief, was built by the order of Hidden Imam Mahdi, and the presence of wall paintings in some mosques describing the event of Karbala can be given as examples of these madhhab effects. Imams and Imamzadehs, who are accepted as the heirs and the representatives of the Prophet (pbuh), enlighten the people like sun so the domes of their shrines are covered with gold. For this reason, the interior parts of these shrines and the interior of the domes are completely decorated with traditional mirror works that reflect the light. The Muharram mournings, which commemorate the Karbala Incident, which is one of the basic elements that make up the belief system of the Shia sect, brought the husayniyya and tekyeh buildings to the Iranian Islamic architecture. These structures were sometimes built near the mosques and sometimes in the big squares of the cities and were used especially in the mourning ceremonies of Muharram.

The differentiations caused by geographical and cultural reasons and the differentiations that emerged with the effect of political, religious or practical sects brought diversity to Islamic Architecture. It would be more accurate to see this architectural and ornamental diversity, which we can see in every part of the Islamic geography, not as a contradiction or a separation, but as a richness.